

ISTORIA SOCIALĂ (ISTORIA NOBILIMII MEDIEVALE) ÎN PERIOADA SOVIETIZĂRII ISTORIOGRAFIEI ROMÂNEȘTI

Cosmin POPA-GORJANU*

Social History (the History of the Medieval Nobility) during the Sovietization of Romanian Historiography

Abstract. *This paper analyses the conditions impeding the historical research on medieval nobility during the Sovietization of Romanian historiography from 1948 to 1954. It contrasts the results of research on medieval elites before 1948 with those produced by Romanian historians from the late 1950s and with the models imposed by the Communist regime in the first years of the Soviet model's application. The official demands imposed on historians to conform to ideological constraints and to follow models of Soviet historiography, corroborated by the creation of an institutional framework of control, represented factors contributing to the annihilation of the possibility of authentic research. As history was transformed into an instrument of party propaganda, no room for objective and unimpeded research was left.*

Keywords: *nobility, social history, Sovietization, feudalism, Marxism, Stalinism.*

Cuvinte-cheie: *nobilime, istorie socială, sovietizare, feudalism, marxism, stalinism.*

În acest articol voi prezenta câteva observații cu privire la consecințele instaurării regimului totalitar sovietic în România asupra cercetărilor de istorie socială dedicate nobilimii medievale între anii 1948 și 1954. Prilejul acestei cercetări a fost oferit de tematica simpozionului *Sovietizarea în istoria românească și slovacă*, organizat la Cluj-Napoca de Comisia Mixtă de Istorie Româno-Slovacă (septembrie 2025).

Cercetarea elitelor medievale în România a fost desfășurată în condiții normale până la impunerea regimului comunist, fiind întreruptă în primii ani ai dictaturii. Dacă la nivel istoriografic se vedea lipsa unor studii în acel interval cronologic, o explicație a încetării studiilor dedicate acestui subiect era necesară. De bună seamă că elementele de bază ale incompatibilității dintre ideologia comunistă și abordările istoriografiei dinainte de impunerea regimului comunist puteau furniza o motivație a acelei întreruperi. Aprofundarea unor texte programatice publicate între anii 1949 și 1953 a fost de natură să explice absența unor observații pertinente în cadrul cercetărilor istoriei elitelor medievale într-un interval cronologic în care în istoriografia românească s-au resimțit efectele nefaste ale instaurării regimului sovietic. Ocuparea țării de armata sovietică a deschis calea impunerii modelului stalinist, formă care a adus cu sine nu doar înlocuirea elitei politice cu agenți sovietici, ci chiar transformarea țării după chipul și asemănarea noului stăpân¹. O serie de modificări legislative au dus la anularea autonomiei universitare și

* Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, România; e-mail: cosminpg@uab.ro.

¹ Chirițoiu 1999, p. 66-69.

la punerea în aplicare a unor măsuri de epurare a corpului academic, soldate cu eliminarea profesorilor considerați colaboratori ai regimurilor de dinainte de 1944, acompaniată de încadrarea unor membri ai partidului comunist în posturi didactice universitare². După 1945, cei mai reprezentativi medievști români au fost încarcerati ori asupra lor s-au făcut presiuni în vederea adaptării la viziunea cu privire la trecut impusă de puterea sovietică³. Nu în ultimul rând, în perioada 1949-1954 s-a aplicat un program de planificare și organizare a cercetărilor istorice care presupunea obținerea unor rezultate superioare celor ale istoriografiei anterioare, calificată în textele programatice drept „burgheză”⁴.

Din anul 1949, Mihail Roller și Petre Constantinescu-Iași, ultimul fiind director al Institutului de Istorie și Filosofie al RPR, stabileau direcțiile de reorientare a istoriei românești urmând calapodul istoriografiei sovietice. Studiarea istoriei elitelor nobiliare, liberă de ingerințe ideologice sau politice, a fost blocată prin obiectivele afirmate de reprezentanții puterii sovietice în istoriografia românească. Cercetarea istoriei elitelor medievale a fost împiedicată prin impunerea de către autoritățile comuniste a temei luptei de clasă, a răscoalelor și revoluțiilor sociale. Acumulările cercetării istorice din perioada anterioară dominației sovietice au fost respinse ca exprimând interesele istoricilor burghezi, acuzați de idealism, cosmopolitism ori obiectivism, oficial fiind promovată înlocuirea acelorora cu un amestec de șabloane din istoriografia sovietică⁵. Comparativ cu discursul istoric, diversitatea tematică și calitatea abordărilor care au caracterizat investigarea istoriei sociale înainte de 1948 și cele înregistrate în istoriografia românească de la sfârșitul deceniului șase, textele scrise în perioada acestui interval ilustrează efectele nocive ale ingerințelor ideologice ale regimului totalitar în domeniul istoriei. Mă voi referi la câteva dintre lucrările care au abordat aspecte ale istoriei elitelor medievale înainte de perioada sovietizării și după anul 1962, iar apoi voi exemplifica și câteva fragmente ale istoriografiei de coerciție sovietică cu privire la aspecte precum geneza feudalismului, statul feudal și modul în care interpretările de istorie ale elitelor au fost modelate conform comandamentelor ideologice de la Moscova. Textele respective, referitoare la superioritatea științei istorice sovietice, la materialismul istoric și dialectic, la forțe, relații și moduri de producție, suprastructură și bază,

² Doboș 1994, p. 46-55, prezintă o analiză a epurărilor de cadre didactice și studenți între 1950 și 1958 la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; Șerban 1998, p. 53-63 a examinat epurărilor și noile angajări în școala istorică de la București, schițând mai departe o prezentare sintetică a producției istoriografiei marxiste până în anii '60 (Șerban 1998, p. 65-68; Pavelescu 2013, p. 97-104).

³ Scurtu 2013, p. 83-87.

⁴ Constantinescu-Iași 1949, p. 66-78; Roller 1949, p. 21-36.

⁵ Papacostea 1998, p. 241-250.

indică, destul de sugestiv, constrângerile ideologice introduse prin implantarea forțată a modelelor sovietice în istoriografia românească.

Impunerea și promovarea agresivă a conceptelor sovietice s-au efectuat prin campanii de denigrare și acuzare a istoricilor români de atitudine și apartenență la vechile categorii conducătoare, burghezia și moșierimea sau de afinitate cu istoriografia occidentală, capitalistă.

Cercetarea istoriei elitelor medievale înainte de 1948

Istoriografia românească modernă a abordat formarea elitelor sociale în societatea românească în diferite lucrări care se ocupau de explorarea contextului politic și social al apariției statelor medievale românești în procesul de tranziție de la „țări” la stat. Cercetările istoricilor români au căutat să găsească răspunsuri cu privire la cadrele de viață socială și politică ale populației românești înainte de secolele XIII și XIV, când izvoarele diplomatice oferă informații despre comunități și conducători de cnezate ori voievodate românești. Problema originilor elitei sociale la români a fost abordată în prima jumătate a secolului XX de istorici, precum Ioan Bogdan⁶, Alexandru D. Xenopol⁷, Radu Rosetti⁸, Nicolae Iorga⁹, Constantin Giurescu¹⁰, Gheorghe Brătianu¹¹ și Petre P. Panaitescu¹². Evident că analiza istoriei elitelor nu se referă numai la segmentul formativ, plasat înainte și după formarea statelor medievale, ci și la evoluția lor în veacurile Evului Mediu. Transformările intervenite în cursul timpului în categoria elitelor, boierime sau nobilime, au dat naștere unor viziuni care vădeau înțelegeri variate definiției grupului dominant în viața politică și socială a societății.

Faptul că izvoarele scrise ale secolelor XII-XIV au semnalat existența unei categorii de conducători ai comunităților românești, desemnați cu termenii de cnezi și voievozi, cuvinte de origine slavă, a sugerat o influență slavă în organizarea socială și politică a românilor care coboară până în secolul al VI-lea. În examinarea configurațiilor social-politice care au dus la structurarea societății medievale timpurii, istoricii români erau la curent cu rezultatele istoriografiei europene de la care au receptat unele concepte care

⁶ Bogdan 1903.

⁷ Xenopol 1925, p. 150-169.

⁸ Rosetti 1907, p. 25-76.

⁹ Iorga 1993, p. 145-146.

¹⁰ La capătul unei analize a documentelor din Țara Românească din secolele XV-XVII, el concluziona „Clasa boierească cuprindea prin urmare pe toți proprietarii agrari, indiferent dacă ei erau mari ori mici, bogați sau săraci, cu dregătorie ori fără” (Giurescu 1920, p. 56). „Până în secolul al XVII-lea toți proprietarii de pământ se intitulau boieri. Clasa boierească cuprindea așadar nu numai pe dregători, pe marii proprietari și pe urmașii lor cei mai apropiați, ci și pe moșneni. Unitatea acestei clase se dovedește de altfel nu numai prin titlul comun al elementelor ce o compun, ci și prin originea lor” (*ibidem*, p. 61-62).

¹¹ Brătianu 1995, p. 20-33, 40-49.

¹² Panaitescu 1947, p. 33-80.

descriau relațiile dintre membrii elitelor occidentale, cum ar fi termenii de vasalitate și feudalism. Într-un studiu mai vechi, intitulat *Feudalismul românesc?*, am arătat că conceptul nemarxist al feudalismului era cunoscut istoricilor români, precum Xenopol, Iorga, Brătianu și Panaitescu, care exprimau poziții nuanțate în privința similitudinilor dintre realitățile relațiilor sociale din Occident și cele ale societății medievale românești¹³. Cnezii, boierii și nobilii au constituit categoriile atestate de izvoarele din secolele XIII-XIV care se pot numi elite sociale pe teritoriul României.

Contribuții la sistematizarea unor aspecte ale istoriei cnezilor au fost aduse deja de slavistul Ioan Bogdan (1864-1919) în cadrul unui studiu intitulat *Despre cnezii români*, publicat în 1903¹⁴. Bogdan a arătat că termenul de cnez a avut semnificația de jude sătesc sau de om liber proprietar de pământ. Evoluțiile cnezilor au putut fi explicate și analizate prin studii de istorie socială aprofundate mult mai târziu, dar Bogdan a reușit să precizeze multe dintre caracteristicile acestora, chiar cu documentația fragmentară aflată la dispoziția lui. Cnezii români au fost menționați în izvoarele diplomatice începând din secolul al XIII-lea și, din ce în ce mai mult, în secolul al XIV-lea, în Banat, Transilvania, Maramureș, Bereg, Ugocea și în zone din sudul Poloniei. Mărturiile mai numeroase din secolul al XIV-lea apar în acte regale sau voievodale prin care erau donate cnezate, adică sate conduse sau stăpânite cu drept cnezial, care treptat au fost transformate în proprietăți depline, cu drept nobiliar¹⁵.

La începutul secolului XX, etapele formării categoriei nobililor din Transilvania și Ungaria nu fuseseră suficient de bine delimitate, întrucât nici accesul la izvoare nu era facil, nici clarificările conceptuale sau de metodă nu fuseseră efectuate. Așa cum știm din rezultatele cercetărilor de istorie socială ale medievistilor români, desfășurate începând de la sfârșitul deceniului al șaselea al secolului XX, cei mai mulți cnezi români liberi au fost atestați pe domeniile cetăților regale din sudul Transilvaniei, din Banat și din zona Maramureșului. Noțiunea de „cnez cu act regal de confirmare”, a cărui mărturie în procesele de judecată era echivalentă cu cea a unui nobil, a fost afirmată chiar într-un privilegiu colectiv al nobililor din Transilvania, din anul 1366. Urmărirea procesului de transformare a cnezilor români din Transilvania, Banat și Maramureș în nobili, în secolele XV-XVI, a fost realizată de istoriografia românească aproximativ între anii 1970 și 2000¹⁶. O altă parte semnificativă a cnezilor români a rămas în starea de conducători ai satelor românești de pe domeniile nobiliare, ale bisericii sau ale regelui, fiind menționați cu acest titlu până în perioada premodernă. Termenul de cnez se regăsește și în terminologia socială slavă, sub forma *kniaz*, având însă

¹³ Popa-Gorjanu 2003, p. 40-42.

¹⁴ Bogdan 1903, p. 13-44.

¹⁵ Popa-Gorjanu 2025a, p. 133-148; Popa-Gorjanu 2025b, p. 270-271.

¹⁶ Cea mai cuprinzătoare analiză, cu bibliografia anterioară, la Drăgan 2000, *passim*.

caracteristici diferite, desemnând conducători de rang princiar sau regal¹⁷. Preluarea de către români a acestui termen face parte din istoria raporturilor și contactelor dintre români și slavi din perioada Evului Mediu timpuriu.

În cazul Țării Românești și al Moldovei, cnezii au fost atestați mult mai puțin în comparație cu Transilvania. În cele două principate, elita socială a fost alcătuită din boieri. Această categorie a fost constituită din stăpânii de sate, care s-au distins nu doar prin mărimea averilor funciare, ci mai ales prin accesul la dregătorii. Originea boierimii a fost o preocupare importantă a istoricilor români. Evoluțiile din societatea românească înainte de formarea celor două principate erau îndeaproape legate de întrebări ce țineau de organizarea satelor devălmașe și diferențierea socială în interiorul obștilor sătești, apariția cnezilor, iar din perioada primului țarat bulgar, de influența slavă în vocabularul și structura socială a societății românești¹⁸.

În 1947, Petre P. Panaitescu a prezentat rezultatele cercetărilor sale în studiul *Problema originii clasei boierești*, în care argumenta originea slavă a boierimii românești, o interpretare diferită de cele exprimate de A. D. Xenopol, N. Iorga, Constantin Giurescu, Radu Rosetti¹⁹. Panaitescu analiza problema originii boierilor în comparație cu cercetările de istorie socială efectuate de Marc Bloch cu privire la seniorii și nobilii carolingieni sau cele ale lui Iordan Trifonov asupra boierilor din primul țarat bulgar²⁰. Pe baza documentelor domnești din secolul al XIV-lea, el afirma că stăpânirile funciare ale boierilor precedaseră întemeierea statelor, tot așa cum informațiile diplomei ioaniților din 1247 vorbeau despre funcționarea unui sistem de taxe regale și o organizare militară a voievodatelor din sudul Carpaților Meridionali. Aceste informații susțineau ideea vechimii clasei boierești, care nu era o creație a domniei²¹. Panaitescu a afirmat că boierimea descindea din cuceritorii slavi, care au supus populația romanică de pe teritoriul fostei Dacii. Exemplele elitelor francilor, vizigoților, anglo-saxonilor și normanzilor îi ofereau analogiile necesare pentru argumentarea originii slave a boierimii române²². Panaitescu explica introducerea cuvântului *boier* în terminologia socială a limbii române ca un efect al impunerii dominației primului țarat bulgar asupra aristocrației slave la începutul secolului al IX-lea în teritoriile dominate anterior de avari²³. Terminologia socială (rumân, șerb, moșnean, stăpân, jupan), precum și onomastica și toponimia slavă din teritoriile locuite de români, ofereau lui Panaitescu alte dovezi ale existenței

¹⁷ Pentru o analiză a titlaturii de *kniaz* în Rusia kieveană, vezi Raffensperger 2017, p. 47-52.

¹⁸ Giurescu 1920, p. 71-92.

¹⁹ Panaitescu 1947, p. 33-35, 37-40.

²⁰ *Ibidem*, p. 36.

²¹ *Ibidem*, p. 42-43.

²² *Ibidem*, p. 45-51.

²³ *Ibidem*, p. 51.

unei elite slave care a dominat comunitățile românești²⁴. În investigarea problemei originii boierilor, Panaitescu a tratat aspecte de ordin cultural, religios, economic, într-un dialog cu izvoarele și cu diferitele interpretări ale medievistilor europeni din prima jumătate a secolului XX. Cu privire la feudalism, înțeles în termenii raporturilor dintre suzeran și vasal, conform interpretării nemarxiste a conceptului, el scria că:

„Deși nu s-au cercetat încă împreună toate aspectele feudale la români, avem din studiile făcute până acum elemente destule ca să putem afirma că feudalitatea în sensul ei formal și juridic a existat la români în Evul Mediu, întocmai ca în apusul Europei”²⁵.

Raționamentele și concluziile lui Panaitescu cu privire la originea boierilor, cu toate că nu au fost acceptate în întregime, sunt sugestive cu privire la performanțele studiilor de istorie socială în istoriografia românească înainte de intrarea țării sub dominația sovietică. În prefața celei de-a doua ediții a volumului *Interpretări românești*, publicată în 1994, Șerban Papacostea afirma:

„Valoarea *simbolică* a cărții lui Petre P. Panaitescu e tragic semnalată de chiar anul apariției înscris pe foaia ei de titlu, 1947, an de ruptură în istoria românească. Produs al unei desfășurări istoriografice superioare, derivată din libertatea societății românești, cartea *Interpretări românești* a asumat tragica semnificație de a încheia ciclul istoriografiei naționale românești, căreia i-a pus capăt totalitarismul negator de libertate și națiune impus de ocupația străină”²⁶.

Direcțiile istoriei sociale din 1948

După 1948, instrumentalizarea istoriei în scopul propagandei sovietice a devenit unul dintre obiectivele programatice ale regimului²⁷. Efectele asupra istoriei sociale și mai ales asupra studierii și înțelegerii proceselor de formare a categoriilor cnezilor, nobililor sau boierilor au fost grave. Acestea au fost afectate prin împiedicarea unor demersuri de cercetare științifică autentică și promovarea alinierii la șabloanele istoriografiei sovietice. Din fericire, această direcție a fost abandonată din a doua jumătate a deceniului șase al secolului XX, astfel că prima contribuție științifică de istorie a elitelor medievale pe teritoriul României a fost publicată în revista *Studii și Materiale de istorie medie*, în anul 1962. Se poate remarca o schimbare față de textele istorice din

²⁴ *Ibidem*, p. 52-57.

²⁵ *Ibidem*, p. 57-58.

²⁶ Papacostea 1994, p. 5-6.

²⁷ „Dacă până atunci, partidul inspirase doar programe orientative și încerca să-și racoleze prozeliți, începând din 1949, prin Leonte Răutu (titlul broșurii sale este cu adevărat remarcabil: *Împotriva cosmopolitismului și obiectivismului în științele sociale*), istoria este integrată «frontului ideologic» devenind o autentică «știință socială», cu responsabilități («sarcini») politice și transformată într-un instrument al Partidului. Lipsită așadar de orice autonomie, rescrisă ori de câte ori interesele politice imediate o cereau, mai poate fi ea considerată o «știință» sau măcar ca fiind capabilă de a emite un discurs cultural credibil?” (Ioncioaia 1993, p. 48).

deceniul precedent și revenirea la demersuri de cercetare a elitelor sociale medievale prin contribuțiile Mariei Holban în studiile despre cnezi și nobili în Banat și Hațeg în vremea Angevinilor²⁸. La sfârșitul anilor '60, studiile lui Radu Popa, dedicate reconstituirii cadrelor de viață socială și politică din Maramureșul secolului al XIV-lea, au reprezentat, de asemenea, exemple de tratare a istoriei sociale bazate pe metode de investigație autentice²⁹. Ambii medieviști au oferit contribuții și metode de abordare originale, bazate pe analiza izvoarelor scrise sau arheologice în reconstituirile realităților sociale din Banat, Hațeg și Maramureș, care au ajuns la concluzii pertinente în privința formării și evoluției cnezilor români. Radu Popa a creat modelul de reconstituire regresivă a realităților sociale în formatul monografiei regionale (*Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, 1970). Un model de cercetare regională a societății fusese aplicat de Georges Duby în teza lui de doctorat, publicată în 1953, *La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise*³⁰. Așa cum afirma medievistul nord-american Fredric L. Cheyette, prin această lucrare, Duby a reinventat istoria socială a secolelor XI și XII, cartea respectivă având un rol impresionant în cercetările medieviștilor francezi, americani sau britanici timp de câteva decenii, cu privire la tipul de societate care a luat naștere în timpul crizei postcarolingiene, manifestate prin slăbirea autorității publice, proliferarea castelelor, dezvoltarea senioriilor, amplificarea violențelor³¹. Contactul firesc între istoricii români și produsele istoriografiei occidentale fusese însă întrerupt de autoritățile sovietice, astfel că receptarea ideilor sau modelelor istoriei sociale occidentale avea să se amâne pentru câteva decenii. În acea perioadă, istoriografia noastră cunoștea procesul de sovietizare prin importul unor idei și teme sau traducerea sistematică a unor texte ale lui Stalin sau ale unor istorici sovietici.

Așa cum se cunoaște, un rol important în tentativa de impunere a modelului sovietic în știința istorică românească l-a avut Mihail Roller³². Ca

²⁸ Holban 1956, p. 7. În primul număr al revistei *Studii și materiale de istorie medie*, din 1956, în care Maria Holban a publicat un studiu despre relațiile Țării Românești cu Ungaria și rolul lui Benedict Himfi în ocuparea Vidinului în 1365, autoarea menționa în prima notă de subsol existența manuscrisului *Deposedări în Banat sub Angevini după mărturia documentelor*. Acest text avea să fie publicat în 1962 (Holban 1962, p. 57-132). Studiul reprezintă o analiză de istorie socială a elitelor realizată în mod profesionist, fără referiri la șabloanele oficiale. Așadar, scrierea avusese loc înainte de 1956, dar publicarea s-a amânat până în 1962. Un alt studiu despre cnezi, al autoarei, a apărut în 1957 (Holban 1957, p. 407-421).

²⁹ Popa 1970.

³⁰ Duby 1953.

³¹ Cheyette 2002, p. 291-292.

³² Cernovodeanu 1998, p. 263-264. Descriind organizarea Institutului de Istorie și Filozofie al RPR, autorul arăta că: „Dacă numărul intelectualilor autentici, chiar dacă unii dintre ei au fost oportuniști, a predominat atât în Comitetul de direcție, cât și în Consiliul științific, nu e mai puțin adevărat că adevărata putere de decizie în activitatea institutului a stat întotdeauna în mâna activiștilor supuși în posturi de răspundere și în ultimă instanță a revenit reprezentantului C.C. al P.M.R. pe linie de propagandă și știință, Mihai Roller. Acesta a imprimat direcția

exponent al dominației sovietice în istoriografia română între 1948 și 1955, acesta a promovat teme ale propagandei sovietice care laudau deșănțat Uniunea Sovietică și pe I. V. Stalin, iar în istoria socială românească a condamnat vechile elite medievale (boierimea „trădătoare” în favoarea puterii otomane)³³. Subordonarea istoriei de către puterea comunistă era afirmată deja în raportul pe anul 1949 întocmit de Mihail Roller:

„(...) Zi de zi trebuie [sic!] să dăm dovada că știm să învățăm și să ne dezvoltăm; zi de zi trebuie să dăm dovadă că ne concentrăm efortul și puterea de muncă pentru a aplica în viață sarcina de cinste pe care Partidul a încredințat-o istoricilor, de a studia și lămuri pe baza învățăturilor lui Marx, Engels, Lenin, Stalin, lupta poporului pe teritoriul R.P.R. din vremurile cele mai îndepărtate până azi, de a combate influența cosmopolită a școlii istorice burgheze, de a transforma științele istorice din țara noastră într-o puternică armă ideologică, pusă în slujba poporului muncitor, în slujba educării constructorilor socialismului, folosind la maximum marile cuceriri ale științei sovietice”³⁴.

O poziție asemănătoare a promovat Petre Constantinescu-Iași într-o comunicare intitulată *Știința istorică sovietică – adevărata știință a istoriei*, publicată în anul 1949. Specializat în istoria artei și atras de timpuriu de ideile de stânga, P. Constantinescu-Iași a devenit unul dintre reprezentanții de vârf ai puterii comuniste³⁵. Promovarea superiorității științei sovietice era susținută prin traduceri din limba rusă a unor texte de propagandă, cum este articolul *Desvoltarea materialismului istoric de către Lenin și Stalin*, al cărui autor era propagandistul sovietic F. V. Constantinov. Textul ca atare avea rostul de a scoate în evidență contribuțiile decisive ale lui Lenin și Stalin la propășirea adevăratei interpretări marxiste prin zdrobirea pozițiilor ideologice ale altor stângiști începând deja din primul deceniu al secolului XX.

Constantinov afirma cu modestie că: „A prezenta tot ce a fost creat nou, genial și măreț de către Lenin și Stalin, în domeniul materialismului istoric este un lucru care cere o mare muncă colectivă” și de aceea își propunea să examineze unele „elemente noi și importante aduse de către I. V. Stalin în domeniul materialismului istoric, prin lucrarea sa «Despre materialismul dialectic și materialismul istoric»”³⁶. Istoria biruinței interpretării lui Lenin și Stalin începea de la Marx și Engels, care afirmaseră că dezvoltarea socială are loc conform anumitor legi și că „masele sunt principalele forțe motrice ale

generală a activității istorice, încorsetată în chingile unui dogmatism marxist-leninist împins până la extrem, promovând supremația luptei de clase și cultul personalității lui I. V. Stalin până la divinizare, ca un executant zelos al directivelor P.M.R., cu totul aservit Moscovei”.

³³ Pleșa 2006, p. 167.

³⁴ Roller 1949, p. 24; Cernovodeanu 1998, p. 264, oferă același citat, la care adaugă faptul că supravegherea politică și îndoctrinarea ideologică a istoricilor din institut de către Roller s-a făcut cu ajutorul executanților săi fideli, activiștii Letiția Lăzărescu-Ionescu, S. Știrbu, C. Ionescu-Gulian ș.a.

³⁵ Catalan 1998, p. 141-152.

³⁶ Constantinov 1949, p. 37.

istoriei” și nu personalitățile sau cei care vremelnic dețin puterea. Așadar, s-a născut ceva ce se numea știința despre legile dezvoltării sociale. Dar această știință ar fi fost denaturată de așa-numiții „socialiști de catedră”, care credeau că dezvoltarea socială este „un proces lent, spontan, evolutiv, de înlocuire a unor forme economice și sociale prin altele”³⁷. Mișcarea muncitorească însăși ar fi fost marcată în ultimii ani ai secolului XIX de interpretări eronate, vinovate de „obiectivism” și „fatalism”, care nu țineau seama de „rolul conștiinței socialiste, importanța teoriei marxiste și rolul partidului marxist în mișcarea muncitorească”³⁸. Aceste poziții au fost veștejite de Stalin, care le-a calificat drept teorii ale spontaneității sau „linia celei mai mici rezistențe” față de capitalism, a renunțării la caracterul revoluționar al mișcării muncitorești. Așadar, din textul lui Constantinov, cititorii aflau că Lenin și Stalin au trebuit să depășească mai multe obstacole puse preconizatei dictaturi a proletariatului de diferitele interpretări marxiste, și anume de teoriile spontaneității, a dezvoltării sociale ca proces al dezvoltării forțelor de producție, a „teoriei care caută să minimalizeze importanța activității revoluționare-transformatoare, creatoare [sic!] și conștiente a masselor”. De aceea cei doi s-au ocupat de fundamentarea

„importanței activității revoluționare și a inițiativei masselor, asupra prelucrării problemei privitoare la rolul factorului subiectiv în istorie: rolul conștiinței socialiste a proletariatului și rolul teoriei marxiste înaintate, al ideilor și instituțiilor politice înaintate în dezvoltarea societății”³⁹.

Pentru cei doi, conform lui Constantinov, revoluțiile sunt momentele în care masele populare creează istoria. Creația istorică a acestora, pentru Lenin, însemna luarea pe cale revoluționară a puterii. De aici provine obsesia istoriografiei de sorginte sovietică pentru revoluțiile sociale, care avea să reverbereze și în istoriografia românească⁴⁰. Constantinov descria contribuțiile lui Lenin și Stalin la acceptarea ideii de revoluție socialistă, în pofida unor critici ale altor marxști, care puneau la îndoială în 1917 faptul că Rusia era pregătită pentru o revoluție socialistă⁴¹. Insistența asupra modului, relațiilor și forțelor de producție și rolul lor revoluționar exacerbă în interpretarea lui Lenin și Stalin nu aveau nimic de-a face cu istoria socială a Evului Mediu, dar acestea au devenit substanța noii interpretări a trecutului. De altminteri, asupra istoricilor s-au exercitat presiuni pentru adoptarea noii „înțelepciuni” leniniste și staliniste, regimul comunist lansând acțiuni represive împotriva

³⁷ *Ibidem*, p. 38.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, p. 40.

⁴⁰ Pascu 1954.

⁴¹ Constantinov 1949, p. 42.

celor mai reprezentativi istorici români, ca Gheorghe Brătianu⁴², C. C. Giurescu și P. P. Panaitescu⁴³.

Istoricii români profesioniști, consacrați înainte de instalarea stăpânirii sovietice în România, au fost caracterizați drept „burghezi”, regimul sovietic inventând presupuse carențe de metodă și concepție ale lucrărilor lor⁴⁴. Textele programatice publicate în anii 1949-1950 au preluat din limba rusă diferite lozinci sau sloganuri de preamărire a așa-zisei superiorități a doctrinei marxist-leniniste și a materialismului dialectic și istoric promovat de I. V. Stalin⁴⁵. În textele publicate de Roller și Constantinescu-Iași în anii 1948-1949, se afirma că numai prin însușirea științei marxist-leniniste și a experienței istoricilor sovietici se poate face o istorie științifică, eliberată de viziunea burgheză⁴⁶.

Constantinescu-Iași publica în 1949 un articol programatic intitulat *Știința istorică sovietică, adevărata știință istorică*, în care rezuma diferitele contribuții ale lui Stalin, rapoarte ale partidului comunist, ale institutelor academiei din Uniunea Sovietică și alte măsuri care avuseseră ca rezultat configurarea obiectivului istoriografiei sovietice din 1930 până în anul respectiv. Autorul prezenta citate dintr-un articol publicat în revista *Voprosi Istorii*, intitulat *Despre sarcinile istoricilor sovietici în lupta ideologiei burgheze*, pe care îl caracteriza „un adevărat îndreptar pentru toți istoricii de azi”. Una dintre sarcinile istoricilor era „să se înscrie printre propagandiștii bolșevici plini de entuziasm, constituind un «front istoric sovietic» împotriva ideologiei imperialismului anglo-american”⁴⁷. Laudele la adresa istoriografiei

⁴² Secașiu 1998, p. 322-340; reflectând cu privire la decăderea imperiului roman târziu, Peter Brown utiliza un citat din 1926, al istoricului Mihail Rostovțev, care arăta că sistemul imperial din timpul lui Dioclețian și Constantin a salvat imperiul prin violență și coerciție, transformându-l într-o vastă închisoare a milioane de oameni. Rostovțev se întreba dacă a meritat. În anii '30 ai secolului trecut, istoricii din lumea liberă vedeau cum regimurile totalitare se instalaseră în Germania, Italia, Spania și Rusia, iar exemplul Rusiei sovietice era sugestiv pentru istoricii care se ocupau de perioada căderii imperiului roman. Cunoscând sfârșitul trist al medievistului român, Brown citează chiar o afirmație a lui Gheorghe Brătianu, scrisă în 1938, „«The men of our time can follow the way that once led a great empire to its end and ruined a whole civilization. That is why it is the duty of all men... to give the alarm when they see spreading over the world the baneful shadow of economic slavery and social tyranny – the centuries of servitude of a Lower Empire». Alas, Bratianu's warning came only too late. He died in prison in Romania under the Communist regime in 1953.” (Brown 2023, p. 223-224).

⁴³ Catalan 2009, p. 35-37; Secașiu 1998, p. 322-340.

⁴⁴ Constantinov 1949, p. 43, „Slugile demne de dispreț ale burgheziei n-au înțeles niciodată și n-au vrut să înțeleagă marxismul, materialismul istoric. Esența marxism-leninismului constă nu numai în afirmarea existenței legilor obiective ale dezvoltării sociale, dar și în recunoașterea posibilității de a le folosi în activitatea transformatoare revoluționară a proletariatului”; Mihalache 1999, p. 79-91; Moldovan 2012.

⁴⁵ Constantinov 1949, p. 37.

⁴⁶ Velimirovici 2015, p. 43-48.

⁴⁷ „Știința istorică joacă un rol important în instruirea și educarea masselor populare și constituie una din cele mai puternice arme ale luptei de clasă pe frontul ideologic. Clasele exploataatoare

sovietice erau urmate de criticile îndreptate împotriva istoriografiei române, acuzată de falsificarea adevărului istoric, apartenența istoricilor români la burghezie și servirea intereselor acestei categorii, folosirea culturii occidentale (la rândul ei tot supusă clasei dominante) ca sursă de inspirație, ignorarea adevărilor istoriei naționale și, pe de altă parte, spiritul șovin, reprezentat de utilizarea denumirii de „Istoria românilor”, în loc de „Istoria României”, care ar fi ignorat sincera și multiseculara colaborare a românilor cu naționalitățile conlocuitoare⁴⁸. Pe lângă inspirația din cultura occidentală și publicarea de articole în limbi de circulație internațională în revistele institutelor de istorie, practică aspru criticată și schimbată de noile autorități prin publicarea exclusiv în limba română, Constantinescu-Iași mai acuza pe istoricii români că din pricina cosmopolitismului ignoraseră știința istorică sovietică „atât de bogată în cercetări și rezultate” și limba rusă, dovedită de numărul infim al recenziilor de lucrări sovietice în periodicele românești *Revista istorică*, *Balcania*, *Revue historique du Sud-Est Européen*, *Romanoslavica*, *Studii și cercetări istorice*⁴⁹. Înainte de a prescrie sarcinile istoricilor români pe modelul sovietic, Constantinescu-Iași îi critica pe profesioniști pentru „factografie, adică studierea faptelor izolate și abuzul de date, fără sintetizări teoretice și concluzii principiale. Ca să nu mai vorbim de lipsa spiritului de combativitate partinică”. Dar toate aceste neajunsuri puteau fi soluționate, în viziunea aceluiași slujbaş sovietic, prin urmarea modelului științei istorice sovietice, însușirea concepției materialismului dialectic și materialismului istoric conform învățăturilor lui „Marx-Engels-Lenin” și

au căutat totdeauna să folosească știința istorică pentru a întări pe vecie stăpânirea lor de clasă. Istoricii burghezi falsifică istoria în interesul claselor dominante. Numai în societatea sovietică socialistă istoria s-a transformat într-o adevărată știință, care, folosindu-se de singura metodă cu adevărat științifică a materialismului istoric, studiază legile de dezvoltare a societății umane, și în primul rând istoria forțelor de producție și a relațiilor de producție, istoria maselor populare de oameni ai muncii. Știința sovietică nu se mărginește în a explica trecutul; ea dă în același timp cheia pentru explicarea evenimentelor politice contemporane și ne ajută să înțelegem perspectivele de dezvoltare a societății, a popoarelor și statelor” (Constantinescu-Iași 1949, p. 75).

⁴⁸ „Istoria țării noastre a fost tratată până acum – cu rare excepții – greșit și tendențios. Adevărul istoric era falsificat. Istoricii români au făcut parte dintr-o anumită categorie strâns legată de clasa dominantă; știința întreagă era pusă în slujba acestei clase, servind drept armă de subjugare, ca și întreg aparatul ideologic. Istoricii noștri burghezi își căutau izvoarele de inspirație în cultura apuseană, cultura construită în marea ei majoritate pe principii burgheze, pe o ideologie de supunere față de stăpânitorii capitaliști. Ploconeala față de cultura apuseană făcea parte din întreaga atitudine a claselor dominante. Din acest spirit de ploconeală istoricii noștri învățau să cunoască «istoria universală» și să ignoreze adevărurile istoriei naționale. [...] Chiar și din titlul de «Istoria românilor», care se dădea Istoriei României, rezultă spiritul șovin, naționalist, concepția falsă, antiștiințifică a istoricilor noștri burghezi, ce ignorau trecutul de sinceră și multiseculară colaborare a naționalităților conlocuitoare cu poporul român” (*ibidem*, p. 76).

⁴⁹ *Ibidem*, p. 77.

Stalin, depășirea „factografiei”, planificarea muncii și dezvoltarea metodei de lucru în echipă⁵⁰.

În postfața cărții lui Vlad Georgescu, *Politica și istoria*, reeditată în 1991, Radu Popa afirma cu privire la sovietizarea istoriografiei:

„Principalii actori ai transformării istoriei în «armă a luptei de clasă», culturnici angrenați de partid sau istorici autentici atrași în grade diferite spre cercul lunecos al slujirii intereselor antiștiințifice și antinaționale (cât de grea este trasarea unui hotar între justificările acceptabile și colaboraționismul oportunist!), dețin pe bună dreptate locurile convenite în tabloul jalnic al degradării celei mai eficiente, dacă nu celei mai importante, discipline dintre științele umaniste”⁵¹.

Barajul de directive și acuze sovietice declanșat în anii respectivi a continuat cu publicarea unor modele de interpretare care să ofere istoricilor români nu doar materialismul istoric și sarcinile istoricilor sovietici, ci și noile lor interpretări ale trecutului.

Direcțiile de interpretare ale istoricilor sovietici

Direcțiile de interpretare istorică a rolului elitelor și a proceselor istorice de formare a statului erau promovate prin traducerea unor lucrări ale unor istorici sovietici, care, de fapt, preluau și răspândeau ideile lui Stalin. Însă trebuie ținut seama că odată cu importarea unor texte sovietice, s-au preluat și caracteristici ale funcționării unei lumi științifice vulnerabile la ingerințele factorului politic, supusă permanent unor directive și influențe dinspre deținătorii puterii și obligată să-și revizuiască discursul, temele și rezultatele în funcție de schimbările ideologice ale dictatorului.

În 1950, un număr al revistei *Studii* a fost dedicat sărbătoririi lui Stalin la 70 de ani. Pe lângă textele laudative scrise de Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Valter Roman, se remarcă cele ale istoricilor. Un text tradus din limba rusă, publicat în *Literaturnaia Gazeta*, în decembrie 1949, intitulat *I. V. Stalin și știința Istoriei*, al academicianului Boris Grecov, lauda contribuțiile conducătorului sovietic la combaterea interpretărilor istoriografiei burgheze, reacționare, prin „încercările de a dovedi eternitatea și stabilitatea proprietății private”, cărora le opunea interpretarea marxist-leninistă a istoriei conform unor legi „a căror esență constă în dispariția a tot ceea ce este vechi și nașterea a ceea ce este nou, în trecerea revoluționară de la ceea ce este vechi la ceea ce este nou”⁵². În privința studierii istoriei elitelor, conform lui Grecov, Stalin afirmase că

„[...] «Știința istoriei», dacă vrea să fie o adevărată știință, nu mai poate [...] să reducă istoria evoluției sociale la acțiunile regilor și a șefilor de armată, la acțiunile «cuceritorilor» și al «subjugătorilor» de state, ci trebuie înainte de toate

⁵⁰ *Ibidem*, p. 78.

⁵¹ Popa 1991, p. 148-149.

⁵² Grecov 1950, p. 87.

să se ocupe de istoria producătorilor de bunuri materiale, cu istoria masselor de oameni ai muncii, cu istoria popoarelor. În aceste cuvinte ale tovarășului Stalin este formulată linia generală de dezvoltare a științei sovietice a istoriei. Din aceste cuvinte reese [sic!] programul cercetărilor științifice de mari proporții pentru mai mulți ani, pentru realizarea căruia noi am făcut până acum numai primii pași”⁵³.

Grecov contrasta modelul prescris de Stalin cu istoriografia burgheză, care ar fi diminuat importanța răscoalelor și revoluțiilor.

În continuarea textului lui Grecov, dar pe o linie asemănătoare, conținând critici virulente la adresa pozițiilor față de marxism ale lui Constantin C. Giurescu și Nicolae Iorga, era publicat un text al unui activist de partid, Nicolae Popescu-Doreanu. Autorul proclama sarcina studierii *Cursului scurt de istorie a Partidului Comunist (bolșevic) al Uniunii Sovietice* de cei care se ocupă de istorie, laudând superioritatea acestuia pentru istoricii sovietici, care ar fi învățat din acesta să nu descrie numai evenimentele, ci să le și explice științific, pe baza ideilor marxist-leniniste⁵⁴. Popescu-Doreanu îi critica pe C. C. Giurescu și N. Iorga pentru considerarea inadecvată a ideilor marxiste. Alți istorici, nenominalizați, ar fi exprimat rezerve față de doctrina marxistă, unul afirmând că în epoca lui nu existaseră revoluții, altminteri ar fi aplicat materialismul istoric perioadei pe care o studia, iar altul că în studierea istoriei trebuia să caute adevărul, fiind marxist-leninist ca cetățean⁵⁵. Popescu-Doreanu arăta că Iorga nu a putut să depășească „plafonul opac” al idealismului în căutarea adevărului istoric, păstrând o gândire retrogradă, care încă avea influență asupra istoricilor din vremea lui. Rezerva lui Iorga față de legi ale dezvoltării sau imposibilitatea stabilirii unui raport statornic între cauză și efectul său, îl duse pe istoric, conform lui Popescu-Doreanu, în „mocirla ideilor înțepenite ale metafizicii”, transformându-l pe el și scrierile sale în „arme ale reacțiunii burghezo-moșierești îndreptate împotriva masselor muncitoare și a progresului”⁵⁶. De aceea, Iorga a „înlăturat din istoria noastră realitatea obiectivă a luptei de clasă”, „ridicările de masse”, „lupta poporului muncitor în frunte cu proletariatul, contra exploatării și asupririi capitaliste și moșierești, N. Iorga a privit-o cu dușmănie”⁵⁷. Spre deosebire de istoricii români, dușmani ai poporului, cei sovietici „Sub îndrumarea sigură a «Cursului scurt» și a celorlalte opere ale lui I.V. Stalin, fac ca istoria societății să devină cu adevărat «o știință tot atât de exactă ca biologia, de pildă, o știință capabilă de a folosi în practică legile dezvoltării societății»”⁵⁸. Înarmat cu învățăturile *Cursului scurt* al lui Stalin, Popescu-Doreanu își continua răfuiala cu

⁵³ *Ibidem*, p. 88.

⁵⁴ Popescu-Doreanu 1950, p. 94.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 96.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 97.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 98.

Constantin C. Giurescu, căruia îi reproșa că nu văzuse factorii determinanți ai istoriei, discutând de stat ca instrument în mâna unei anumite clase sociale.

„Istoria arată că statele sclavagist, feudal și capitalist au fost mijloacele cele mai odioase la îndemâna claselor exploatatoare, pentru supunerea cu forța sau și împiedicarea liberei dezvoltări a claselor exploatate. Numai statul socialist, care desființează burghezia ca clasă, poate în sfârșit asigura libera dezvoltare a acelor ce muncesc. Prin urmare, cu adevărul istoric, reprezentanții burgheziei n-au nimerit-o, după cum n-au brodit-o nici cu factorii determinanți ai istoriei noastre”⁵⁹.

Polemica lui Popescu-Doreanu delimita liniile interpretative impuse istoricilor din Uniunea Sovietică, pe care istoricii români trebuiau să le adopte și să le respecte. Aceleași idei le regăsim și în alte texte definitorii pentru viziunea sovietică.

Presupusele curențe ale istoriografiei românești burgheze, reprezentată de scrierile lui A. D. Xenopol, N. Iorga și C. C. Giurescu, constau în viziunea lui I. Zviaghin, expusă în prefața la traducerea în limba rusă a *Istoriei României*, sub redacția lui Roller, publicată la Moscova, din vicii metodologice care au împiedicat rezolvarea unor probleme precum geneza feudalismului și formarea principatelor române, mai mult chiar, istoriografia burgheză ar fi negat „existența feudalismului în România ca formație social-economică”, lupta de clasă, exploatarea⁶⁰.

Lupta de clasă în perioada medievală a devenit un subiect preferat al istoriografiei staliniste. Traducerile din limba rusă ale unor articole publicate în anii respectivi în revistele de istorie sovietice aveau menirea de a oferi cercetătorilor români modele de interpretare ideologizată sau mai degrabă ilustrative ale subordonării ideologice a cercetării istorice. În 1951, era publicată traducerea în limba română a unui text al lui Boris Fiodorovici Porșnev, sub titlul *Esența statului feudal*, care urmărea să explice cum lupta de clasă a țărănimii a determinat caracteristicile statului medieval. Acuzațiile

⁵⁹ Popescu-Doreanu își continua diatriba împotriva istoricilor români în termeni maniheiști: „Soarta aceasta o au toți acei istorici care se țin departe de concepția materialistă a istoriei și nu o pot avea aceia care lucrează întemeiați pe cea mai înaltă știință despre dezvoltarea vieții sociale. Fiindcă primii slujesc interesele meschine și forțele negre ale reacțiunii capitaliste, pe câtă vreme ceilalți luptă alături de clasa muncitoare pentru timpul libertății, al păcii și progresului” (*ibidem*, p. 101).

⁶⁰ Zviaghin 1951, p. 93. Prefața enumera multe neajunsuri în diverse capitole. Modelul era cel al comentariilor lui Stalin la diferitele manuale ale istoriei Uniunii Sovietice. În capitolele referitoare la perioada feudalismului, Zviaghin remarcă lipsa aproape a analizei „bazelor orânduirii feudale, analiza unor instituții ale feudalismului atât de caracteristice ca economia naturală, diferite forme ale proprietății funciare, imunitatea și altele”. Pentru a elimina scuza lipsei documentării științifice, Zviaghin cita din lucrări ale lui Ioan Bogdan, A. D. Xenopol și N. Iorga, sau V. Costăchel, care explicaseră funcționarea imunităților în societatea medievală românească (*ibidem*, p. 98-99). A criticat deschis și alte confuzii, precum cele legate de proprietatea funciară, citând chiar studiul lui Petre P. Panaitescu despre originea boierimii și concluzionând că autorii au tratat greșit formarea nobilimii române.

lui Popescu-Doreanu împotriva concepțiilor idealiste sau metafizice ale lui Iorga sau Giurescu se regăsesc și la Porșnev, care le îndrepta împotriva altor istorici burghezi, responsabili pentru încurcarea definiției statului feudal. Folosind un citat din Lenin despre confuziile create de definițiile date statului din diferite perspective disciplinare, eseu propunea înțelegerea dezvoltării statului feudal ca o competiție pentru controlarea de către categoria dominantă a majorității țărănești din vremea regatelor barbare până la perioada monarhiilor absolutiste. Textul este unul de considerații teoretice despre fenomene sociale, juridice și politice care acoperă spații geografice din Europa Occidentală până în Siberia, din Evul Mediu timpuriu până în secolul al XVIII-lea. Cunoștințele de istorie medievală universală sunt puse în slujba argumentării unor afirmații despre trecut ale clasicilor marxiști. În cazul acesta era vorba despre argumentarea relației dialectice între clasele țăranimii și nobilimii în dezvoltarea statului feudal.

Porșnev prezenta definiția dată de Lenin noțiunii de stat ca „aparat de conducere, aparat al puterii, aparatul «[...] de constrângere[...] de supunere, prin violență, a voinței altora» [...]”⁶¹. Ca să corespundă exigențelor timpului a folosit chiar definiția lui Stalin:

„Statul a apărut pe baza împărțirii societății în clase vrăjmașe, el a apărut pentru a ține în frâu majoritatea exploatată în interesul minorității exploatoare. Instrumentele puterii de stat erau concentrate mai ales în armată, în organele de represiune, în serviciul de spionaj, în închisori. Două funcțiuni fundamentale caracterizează activitatea statului: funcțiunea internă (principală) – a ține în frâu majoritatea exploatată; și funcțiunea externă (secundară) – a lărgi teritoriul clasei sale dominante pe seama teritoriului altor state, sau a apăra teritoriul statului său de atacurile altor state. Așa a fost orânduirea sclavagistă și feudală. Așa stau lucrurile în orânduirea capitalistă”⁶².

După periplus prin diferitele idei despre stat ale clasicilor marxismului, Porșnev recunoștea că acele teze nu pot explica istoria reală a statelor medievale, dar că autorii unui manual de istoria statului și dreptului pentru învățământul superior, publicat în 1949, la Moscova, greșiseră pentru că nu citaseră „indicațiile fundamentale” ale lui Engels, Lenin și Stalin și pierduseră din vedere conținutul social unic al monarhiilor de diferite tipuri. Polemica lui cu alți autori avea în vedere revelarea caracterului durabil, deși ascuns, al luptei țăranilor sau a antagonismului între această categorie și „feudali”⁶³. Într-o notă de subsol, Porșnev polemiza cu un istoric pe nume N. Colesnițki, autor

⁶¹ Porșnev 1951, p. 113-114.

⁶² *Ibidem*, p. 114.

⁶³ „Lupta țăranilor se află în umbră și numai arareori apare pe prim plan. Acela care nu vrea decât să descrie istorie și nicidecum să o explice nu va da nicio importanță rezistenței țăranilor la exploatarea feudală pentru a explica soarta statului feudal. Dar acela care vrea să distingă ceea ce este fundamental de ceea ce este secundar, nu poate uita că societatea feudală consta din două clase principale antagoniste: țăranimea și feudalii. Relațiile dintre ele formează cheia pentru tot restul” (*ibidem*, p. 115).

al unui text despre periodizarea statului feudal, care, deși nu avea o concepție clară și perfectă, avea o orientare principală justă, declarând că nu înțelegea de ce acela se dezisese de concepția lui cu privire la statul feudal, întrucât tezele lor erau identice⁶⁴. Confruntările dintre diverși istorici cu privire la modul de justificare istorică a unor teze ale lui Lenin sau Stalin nu trebuie să ascundă subordonarea aceluia față de frontul ideologic, adică scrierea unor articole în scopul argumentării sau susținerii unor teorii ale clasicilor marxiști⁶⁵. Porșnev menționa astfel două articole publicate de el în anii 1949-1950, legate de tema luptei de clasă a țăranilor. Unul dintre acestea se intitula *Istoria Evului Mediu și indicația tovarășului Stalin asupra „Trăsăturii fundamentale” a societății feudale*. În articolul acesta, așa cum rezuma el, ajunsese parțial la concluzia că intensitatea rezistenței țăranilor la exploatare a fost un

„factor supus unei legi generale, și anume că această intensitate creștea în general, deși în mod inegal, în decursul întregii dezvoltări a societății feudale. Dezvoltarea modului de producție feudal a dus totodată la ascuțirea contradicțiilor sale interne. Ascuțirea luptei de clasă a țăranilor este legată de întărirea treptată a puterii de stat centralizată în cursul evului mediu. Este clar că tendința generală de ascuțire a luptei de clasă ne dă cheia pentru lămurirea tendinței generale de întărire a statului”⁶⁶.

În dezvoltarea descrierii istorice despre esența statului feudal, Porșnev arăta cum structura puterii regatelor barbare reprezenta de fapt o organizație de reprimare a „împotrivirii parțiale a țăranilor”, „o apărare juridică a feudalismului în formare față de nesupunerea țăranilor”⁶⁷. Normele de drept au înlocuit obiceiurile juridice ale obștilor sătești într-un proces de unificare juridică având scopul înlăturării obiceiurilor mai favorabile pe care le-ar fi invocat țăranii. Din tendințele de opoziție ale țăranilor, Porșnev trăgea concluzia construirii statului și dreptului feudal ca măsuri împotriva rezistenței populației rurale⁶⁸. Argumentația continua cu explicarea dezvoltării capacităților militare ale statului în scopul înăbușirii revoltelor țărănești. Fuga țăranilor era văzută nu doar ca o formă de opoziție, ci ca motiv al extinderii puterii unice a statului, care a trebuit să-i urmărească pe țărani și să le limiteze mobilitatea. Cum țăranii tindeau să se așeze într-un spațiu aparținând aceluiași mediu lingvistic, statul feudal s-ar fi extins astfel în teritoriul ocupat de același popor. În Europa Răsăriteană, populația era mult mai rară, iar aici s-au creat state multinaționale. La răzvrătirile țăranilor, statul a răspuns prin perfecționarea „luptei cu caracter polițist de reprimare a

⁶⁴ *Ibidem*, p. 115, nota 3.

⁶⁵ Grijă pentru precizia referințelor se manifestă numai pentru citatele din clasicii marxismului, în schimb, pentru afirmațiile despre faptele și evenimentele istorice descrise în text, Porșnev nu dă nicio referință.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 116.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 117.

răscoalelor”⁶⁹. În scenariul dezvoltării statului feudal, Porșnev introduce modelul „statului-domeniu”, adică domeniul unui „moșier-cavaler”, deținător al unui castel, care, cu ajutorul cetei sale, exploata și, la nevoie, îi reprima pe țărani săi răsculați. Aceasta ar fi fost exercitarea autorității statului feudal la nivel inferior de către feudali mai mici. În concordanță cu viziunea materialistă, țărani numeroși posedă o forță materială careia cavalerul îi opune castelul fortificat și echipamentul de luptă (armură, lance, coif, sabie și cămașă de zale). Puterea materială concentrată a cetei unui senior îi putea învinge pe țărani numeroși, dar neantrenați pentru luptă. Dar astfel de confruntări nu puteau fi în interesul seniorului, care și-ar fi distrus odată cu țărani și forța de muncă a domeniului. Seniorii își foloseau forța în confruntările cu alți seniori rivali sau în turniruri, care „erau realmente o demonstrație a forței lor «pentru ca fiecare om care le vede să-și bage mințile în cap»”⁷⁰. În termeni marxști, cu „ascuțirea contradicțiilor de clasă” s-a ajuns la „ascuțirea luptei de clasă”. Țărani din Anglia s-au perfecționat în mânăuirea arcurilor (ca să-i învingă pe cavaleri), astfel că, mai târziu, această tehnică a fost integrată în armata regală în secolul al XIV-lea, pentru a lupta împotriva cavaleriei franceze. Alte forme de apărare ale cavalerilor în fața mulțimilor de țărani răsculați au constat în înțelegeri de ajutor militar sau ceea ce istoriografia a numit relațiile de vasalitate, care puteau descuraja acțiunile țăranilor. Explicând dinamica formării unor domenii date de seniori unor vasali, Porșnev dezvăluia că secretul „formării ierarhiei feudale stă în intensificarea rezistenței țăranilor, mai ales în extinderea ei peste hotarele statului-domeniu”⁷¹. Concluzia că „Asocierea forțelor țăranilor a trebuit să ducă și la asocierea clasei dominante; acesta [sic!] a alcătuit ierarhia feudală” este apoi întărită printr-un citat din Marx și Engels potrivit căruia „ierarhia feudală a fost «[...] o asociație îndreptată împotriva clasei înrobite, producătoare [...]»”⁷². Teoria marxist-leninistă a „esenței statului feudal ca aparat al nobilimii pentru asuprirea și încătușarea majorității exploatate a societății” ar rezolva problema centralizării ca o consecință a „strângerii unor mase populare tot mai largi”, ceea ce ar fi obligat statul de acel tip la centralizare. Exemple culese din desfășurarea unor răscoale din Franța, Anglia și Rusia ofereau substanța altor formulări privind raportul dintre procesul de centralizare a statului, acceptând inclusiv că răscoalele țărănești ar fi devenit la rândul lor centralizate. Adoptarea unor tehnici de luptă ale țăranilor de armatele secolelor XIV-XV, cum ar fi folosirea arcașilor și lăncierilor alături de cavaleri, furnizează argumentul transferului tehnologic efectuat de elită dinspre țărănime. Porșnev afirma că răsculații i-ar fi obligat pe unii nobili să conducă operațiile lor militare sub amenințarea cu moartea, transferul

⁶⁹ *Ibidem*, p. 118.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 120.

⁷¹ *Ibidem*, p. 121.

⁷² *Ibidem*.

tehnologic circulând și în sens invers. Competiția materială între armele țărănimii și ale elitei ar fi ajuns la apogeu în secolul al XIV-lea, când s-au inventat armele de foc, țărani având acces la puști, iar statul la artilerie. Teama de răscoalele țărănești, care deveneau tot mai puternice, pe măsură ce nu mai erau pur țărănești,

„a impus centralizarea puterii politice și tot acest pericol crescând a silit centralizarea să se consolideze mereu și să ajungă în cele din urmă la stadiul absolutismului, desvoltarea orașelor servind ca premiză atât centralizării, cât și absolutismului”⁷³.

În cuvintele lui Robert E. F. Smith, specialist britanic în istoria medievală a agriculturii și țărănimii ruse, acest text al lui Porșnev aparține categoriei de lucrări teoretice, care, fără a fi pe deplin abstracte, tratează mai mult probleme politice curente decât istoria autentică⁷⁴. Porșnev îi admonesta pe cei care consideraseră viziunea marxistă ca având ceva mecanicist cu un citat dintr-o autoritate greu de sfidat:

„Statul este o mașină în mâinile clasei dominante pentru reprimarea împotrivirii dușmanilor ei de clasă», ne învață tovarășul Stalin. Cine consideră că această teză este «mecanicistă» să nu-și mai zică marxist; o asemenea concepție despre stat este inseparabilă de învățătura despre dictatura proletariatului. Astfel, statul feudal a fost înainte de toate și mai mult decât orice, un organ al violenței în mâinile clasei feudale nobiliare pentru reprimarea împotrivirii țărănimii”⁷⁵.

Cu astfel de modele de istorie ideologizată este greu să ne închipuim că istoricii care doreau să reconstituie secvențe ale istoriei elitelor, cnezi, nobili, boieri, din spațiul României în perioada medievală aveau libertatea de a efectua cercetări nestingherite de comandamentele istoriografiei sovietice. Intervențiile cu privire la marxism ale lui Stalin puteau oricând să determine schimbări de interpretare în scrierile diferiților savanți angajați în frontul ideologic, mărinđ în felul acesta instabilitatea parametrilor de referință.

În 1951, Roller publica în revista *Studii* traducerea din limba rusă a unui raport prezentat la Secția de Istorie și Filosofie a Academiei URSS de academicianul Boris D. Grecov, cu titlul *Pentru înfăptuirea sarcinilor trasate de I. V. Stalin în lucrarea sa „Marxismul și problemele lingvisticii”*, cu ocazia sărbătoririi unui an de la publicare. În acel text Stalin făcea câteva observații corecte cu privire la faptul că limba nu se schimbă odată cu suprastructura,

⁷³ *Ibidem*, p. 127.

⁷⁴ Smith 1958, p. 761, nota 2, exemplifica acest tip de lucrări cu o lucrare a lui Boris Porșnev, *Economia politică a feudalității*, publicată în 1956. Smith continuă atrăgând atenția asupra schimbărilor survenite în istoriografia sovietică după moartea lui Stalin: „Ce genre de schéma scholastique fut attaqué par Sidorov dans son discours au Xe Congrès International des Sciences Historiques : C'est, dit-il, le prolongement de l'attitude non-marxiste de Pokrovsky, selon laquelle «l'histoire est de la politique projetée dans le passé»”.

⁷⁵ Porșnev 1951, p. 130.

amendând interpretări aparținând lingvistului Nikolai Marr⁷⁶. În anul scurs de la publicare, scrierea lui Stalin deja avansase la treapta de text clasic al marxism-leninismului. Raportul lui Grecov, redactat în termenii epocii, arăta că Stalin nu numai că rezolvase un impas al cercetării lingvistice, ci și că pusesese înaintea istoricilor probleme foarte importante, ca originea popoarelor, societatea înainte de formarea claselor. Textul lui Stalin a avut reverberații ample în structurile de cercetare din Uniunea Sovietică, generând o serie de manifestări și acțiuni tipice de informare, lămurire, prelucrare, însușire și răspândire. Astfel în

„toate institutele Secției de Istorie și Filosofie a Academiei de științe a U.R.S.S. s-au ținut – în repetate rânduri – ședințe ale sectoarelor, ale consiliilor științifice, adunări de partid, conferințe teoretice, tratând despre însușirea creatoare a noilor teze științifice [...]. În lumina indicațiilor lui I. V. Stalin asupra problemelor lingvistice a fost revizuit și complectat [sic!] cu o serie de probleme noi planul Secției de Istorie și Filosofie pe anul 1951 și 1951-1955”⁷⁷.

Institutul de Filosofie a lucrat neîncetat la „lămurirea” și „prelucrarea” genialelor teze și le-a răspândit prin conferințe, articole, referate și o expoziție a lucrărilor „în care au fost prelucrate problemele puse de tovarășul Stalin în lucrarea sa asupra lingvisticii”. La Institutul de Istorie, se desfășuraseră 15 ședințe, adunări și conferințe teoretice pentru problemele ridicate de lucrare. Grecov recunoștea că „simplismul” și „vulgarizarea”, carențele specifice lingvisticii, caracterizaseră și istoria. Astfel că în cursul dezbaterii articolelor lui Boris F. Porșnev,

„care tratau despre cele mai importante probleme de istorie a Evului Mediu din Europa, s-au desvăluit [sic!], pe baza lucrării lui I. V. Stalin, greșeli serioase în tratarea unor teze teoretice ale materialismului istoric, precum și în rezolvarea mai multor probleme concrete de medievistică”⁷⁸.

Mai mulți istorici greșiseră urmând modelul simplist al lui N. I. Marr, dar și-au recunoscut erorile și au promis să-și reconsidere pozițiile „în lumina indicațiilor tovarășului Stalin”. Așadar, un text publicat în traducere în limba română în cursul anului 1951 (*Esența statului feudal*) se dovedea deja purtător al unor „greșeli serioase”.

În mod nesurprinzător, în raportul său Grecov nu făcea decât să laude ideile lui Stalin în domeniul istoriei:

„Fiecare lucrare a tovarășului Stalin ne face să reflectăm din nou asupra problemelor atinse de el. Tovarășul Stalin ia întotdeauna atitudine în momentele cele mai decisive și mai grele ale vieții noastre sociale și științifice, ajutându-ne și ducându-ne pe drumul cel bun”⁷⁹.

⁷⁶ Rieber 2024, p. 163.

⁷⁷ Grecov 1951, p. 205.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 206.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 205.

După ce recunoștea greșelile de interpretare ale unor istorici sovietici, Grecov cita din textul lui Stalin fragmentele în care acesta lămuria cum poate fi explicată geneza feudalismului:

„Învățătura stalinistă despre bază și suprastructură ne determină în special să abordăm într-un mod nou și problema genezei feudalismului în Rusia. Trebuie (!) să ne facem autocritica și să recunoaștem că, în această problemă, noi toți care am cercetat această perioadă nu ne-am făcut o reprezentare destul de precisă asupra raportului dintre bază și suprastructură și asupra influențării bazei de către suprastructură. Așa de pildă în problema perioadei prefeudale și feudale din istoria U.R.S.S., în problema formării statului vechi rus ne conduceam adesea după mărturiile cu caracter suprastructural neținând în suficientă măsură seama de starea bazei în intervalul respectiv. Or, principalul indice al existenței unor relații feudale trebuie [sic!] să-l căutăm nu în suprastructură, ci în bază [...]. Suprastructura nu oglindește schimbările în nivelul forțelor de producție dintr-o dată și direct, spune tovarășul Stalin, ci după schimbările petrecute în bază prin răsfrângerea schimbărilor din producție în schimbările în bază. Pe de altă parte, «odată apărută, ea devine o forță activă din cele mai mari, ajută efectiv bazei sale să capete formă și să se consolideze, ia toate măsurile pentru a ajuta noii orânduiți să nimicească și să lichideze vechea bază și vechile clase». În lumina acestor teze teoretice, putem rezolva cu mai multă siguranță problema genezei feudalismului în U.R.S.S.»⁸⁰.

Plecând de la aceste teorii, Grecov sintetiza mecanismele diferențierii sociale afirmând că de la mijlocul mileniului creștin se petrecuse „descompunerea relațiilor gentilice și apariția claselor”, semnalate de izvoarele cu privire la formarea unor uniuni în secolul al VI-lea. Teoria relației dintre bază și suprastructură era invocată pentru a susține afirmația că:

„Aceste formațiuni politice au apărut în deplină concordanță cu modificările pe care le-au suferit relațiile de producție sub influența dezvoltării (sic!) forțelor de producție, iar la rândul său, desigur, această nouă suprastructură a influențat asupra bazei. Sub influența exercitată de suprastructură se întărea marea proprietate funciară, creștea însemnătatea economică și politică a nobilimii. Țăranii smerzi au început în proporții din ce în ce mai mari să cadă în stare de dependență. Se crea modul feudal de producție”⁸¹.

În continuare, Grecov se referea la elita social-politică, confirmând că Lenin era îndreptățit să afirme că „iobăgia a existat în Rusia încă din sec. IX”. Boierii, atestați de tratatele cu Imperiul Bizantin la începutul secolului al X-lea, erau „forța politică activă care susținea puterea cneazului lor”, fiind deja mari proprietari de pământ; maturizarea acestui tip de relații a fost un proces de durată, dar că boierii și-au consolidat bazele lor economice și sociale sporind averile funciare și numărul de lucrători dependenți, de la care au perceput renta în natură, o formă de exploatare mai avantajoasă⁸². Grecov

⁸⁰ *Ibidem*, p. 207.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Ibidem*, p. 208.

citează considerațiile lui Marx cu privire la trecerea de la forma primară, de rentă în muncă, prestată sub supravegherea stăpânului de pământ, înspre cea specifică unei trepte mai înalte de dezvoltare a muncii, în care cel dependent lucrează pe răspunderea sa „împins de forța relațiilor în locul constrângerii directe și de dispozițiile legii în locul biciului”⁸³.

Nu voi mai detalia alte eforturi de a aduce istoria socială în acest model de interpretare, bazat pe raporturile dintre suprastructură și bază, remarcând că el a fost abandonat treptat după 1960⁸⁴. Efectele influenței sovietice în istoriografia românească nu se limitează numai la împiedicarea desfășurării unor cercetări de istorie socială autentice, ci și prin promovarea unui fel de „istorie rea”, un model de prezentare a trecutului medieval într-o formă nu numai eronată, ci și dezagreabilă, bazată pe proiectarea unor antagonisme sau lupte sociale, care nu puteau decât să stânjenească studierea fenomenelor sociale reale, bazate pe analiza izvoarelor și nu pe șabloanele interpretative ale ideologiei sovietice. Între istoric și fenomenele sociale pe care trebuia să le studieze, regimul sovietic a impus halta obligatorie cu închinarea la tezele marxism-leninismului altoite cu contribuțiile lui Stalin. Acesta este motivul pentru care textele elaborate în perioada respectivă sunt încărcate de fraze întregi de confirmări impuse ale genialității unor afirmații ideologice. Există câteva exemple ale unor studii de istorie socială realizate conform cerințelor de studiere a luptei de clasă și a revoluțiilor, dar care, prin profesionalismul autorilor, au evitat căderea completă în derizoriul ideologic. Mă voi referi la două.

Una dintre consecințele presiunilor de cercetare a antagonismului de clasă și a revoluțiilor a fost orientarea studiilor de istorie socială medievală spre momentele de tumult social. Astfel, în 1953, Sabin Belu (1919-2009) realizează o comunicare intitulată *Despre participarea orașenilor din Transilvania la răscoala din 1514*. Conform rețetei ideologice impuse, pe seama istoriografiei burgheze se pune din capul locului ascunderea diferențierii sociale a populației orașenești, fapt care a fost scos la iveală de istoriografia marxistă, care știa că dezvoltarea capitalismului în cadrul feudalismului a fost cauza stratificării sociale⁸⁵. Belu a analizat cu echilibru informațiile oferite de corespondența oficială dintre autoritatea regală, voievodală și orașele Cluj, Turda, Dej, Rodna, dintre anii 1514 și 1516, cu privire la iertarea orașenilor

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ Pentru o analiză a schimbărilor de raportare în istoriografia românească în perioada 1954-1962, vezi Mihalache 2000, p. 37-51.

⁸⁵ „Istoriografia burgheză a ascuns procesul care a împărțit pe locuitorii orașelor în păături sociale cu interese deosebite, a ascuns de asemenea contradicțiile dintre aceste păături, precum și încercarea de rezolvare a contradicțiilor, prin răscoale și revoluții. Istoriografia marxistă este aceea care scoate la iveală procesul de stratificare socială din sânul orașelor și contradicțiile dintre diferite păături care se formează aici, relevând că dezvoltarea (sic!) capitalismului, în formele sale incipiente, în interiorul feudalismului, a fost cauza stratificării orașenilor și deci cauza contradicțiilor” (Belu 1953, p. 119).

care îi păgubiseră pe nobili în cursul răscoalei, după ce cei care suferiseră pierderi primiseră compensații pentru daunele provocate de locuitorii săraci ai orașelor respective⁸⁶. Însă până să ajungă la analiza concretă a datelor, introducerea cu privire la actorii sociali și contradicțiile dintre ei, regalitatea, nobilimea mare, nobilimea mică, clerul înalt și orașenimea bogată și cea săracă se face prin referirile obligatorii la clasicii marxism-leninismului⁸⁷. Sursele primare despre atitudinea și implicarea orașenilor din Transilvania la răscoala din 1514 au fost scrisorile regelui către voievodul Ioan Zápolya, prin care monarhul solicita încetarea urmării de către nobili a răsculaților. Alte surse se referă la cererea de iertare a locuitorilor din Turda pentru participarea la răscoală, cerere acceptată de rege. În esență, intervențiile regilor Vladislav II și Ludovic II, și chiar a voievodului Ioan Zápolya, erau în favoarea iertării răsculaților de către nobili, după compensarea daunelor comise. Izvoarele utilizate arată mai degrabă o atitudine conciliantă din partea regelui. Explicația dată de Belu acestei atitudini era una economică; regele se gândea la faptul că veniturile regale din ocnele de sare în care lucrau răsculații ar fi scăzut în cazul în care făptașii ar fi fost pedepsiți mai aspru.

În același număr din anul 1953 al revistei *Studii*, Samuel Goldenberg (semnat S. G. Ardeleanu) publica un studiu cu titlul *Orașul Cluj, important centru meșteșugăresc în secolul al XVI-lea (I)*. Argumentul principal al studiului era că afirmațiile din istoriografia burgheză maghiară, săsească și românească referitoare la caracterul comercial sau burghez al orașului în secolul al XIV-lea nu se susțin⁸⁸. Analizând izvoarele referitoare la localitate dintre veacurile XIII și XVI, Goldenberg a arătat trecerea treptată de la o așezare rurală (*villa*) la formarea unui oraș, în care ocupațiile meșteșugărești s-au desprins de cele agricole, apreciind că „agricultura constituia baza economică a Clujului și că el n-a păstrat acest caracter agricol într-o bună parte a întregului secol al XIV-lea”⁸⁹. Analizele de documente sunt competente și convingătoare. Spre deosebire de cei care își întemeiau studiile pe confirmări ideologice ale clasicilor marxismului, în lucrarea lui Goldenberg găsim analize autentice ale sensului unor afirmații din documente. Autorul discută informațiile despre populația impozabilă cuprinse în registrele de impozite din Cluj în secolele XIV-XVI, arătând importanța meșteșugarilor. În analiza raporturilor orașului cu vecinii săi nobili găsim și referirile la această categorie. Scris în perioada sovietizării, deși conține în primele pagini afirmațiile tipice

⁸⁶ *Ibidem*, p. 124-128.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 119-123.

⁸⁸ „Totodată, denaturând adevăratul caracter al orașului Cluj în secolele XIV-XV, istoriografia burgheză trecea sub tăcere contradicțiile în care se sbătea orașul în această perioadă: contradicțiile dintre oraș și nobilimea feudală; dintre meseriași și vechea conducere a orașului – patriciatul urban; dintre ucenici și calfe pe de o parte și meșteri pe de altă parte. Ea înfățișa contradicțiile de clasă, formele noi ale luptei de clasă create în procesul dezvoltării meseriilor la oraș, ca lupte «naționale»” (Goldenberg 1953, p. 130).

⁸⁹ *Ibidem*, p. 132.

legate de neînțelegerea proceselor social-economice, specifice istoriografiei burgheze, studiul efectuează o analiză demografică și profesională a componenței populației Clujului, căutând să stabilească importanța meșteșugarilor în raport cu cea a negustorilor și să corecteze aprecierile anterioare care greșiseră prin estimarea unei ponderi semnificative a comercianților⁹⁰. Regăsim pe alocuri și referiri la ilustrarea unor teze marxiste, pe de o parte, a ideii că, mutându-se în oraș, un meșteșugar rural câștiga libertatea față de stăpânul de pământ, dar o pierdea din nou ca zilier sau calfă, în favoarea proprietarilor urbani, a meșterilor-patroni⁹¹.

Dinamica raporturilor dintre nobilii din preajma Clujului și comunitatea urbană este ilustrată cu ajutorul informațiilor din documente în care conflictele generate de mutarea iobașilor nobililor în oraș a dat naștere unor incidente violente de ambele părți. Dacă până la începutul secolului al XVI-lea nobilii îndrăzneau să aresteze cetățeni sau servitori ai locuitorilor Clujului, odată cu creșterea puterii și influenței orașului, astfel de atacuri s-au diminuat⁹². Nobilii deținători de locuri de vamă nu respectau scutițiile de care se bucurau clujenii sau comiteau abuzuri, de aici și plângerile acestora față de astfel de încălcări adresate regilor Matia Corvin, Vladislav II și Ludovic II⁹³. Observând, după cercetarea unui număr mare de documente, că în primele decenii ale secolului al XVI-lea nu mai apar porunci regale către nobili și slujbași regali dispunând respectarea scutițiilor orașenilor, Goldenberg scria că „întărirea puterii și rolului meseriașilor în orașul Cluj” ar fi dus la încetarea abuzurilor „nobilimii feudale”. Mai mult chiar, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, rolurile s-au inversat; a venit timpul ca nobilii să-și păzească „moșiile periclitate de a cădea pradă atacului «banilor», meseriașilor și negustorilor clujeni”⁹⁴.

Alte aspecte ale contradicțiilor dintre oraș și nobilime provin din contractarea unor împrumuturi de către nobilii care nu le mai achitau sau impunerea unor prețuri limitate (*limitationes*) la anumite produse, interdicțiile de vânzare a imobilelor din oraș nobililor. Cu toate acestea, unii dintre membrii acestei stări și-ar fi păstrat locuințele din oraș. Concluziile analizelor făceau concesii presiunii ideologice pentru scoaterea în evidență a luptei de clasă, arătând că meseriașii din Cluj proveniți din foștii meșteșugari iobași care s-au mutat în oraș s-au alăturat răsculaților în 1437 și 1515, deoarece „nu puteau uita jugul asupririi feudale și nici jafurile și silniciile nobilimii feudale îndreptate împotriva lor, ca orașeni”⁹⁵. Analizele de istorie socială a orașelor ilustrate de studiile lui Belu și Goldenberg în 1953 arată

⁹⁰ *Ibidem*, p. 138-146.

⁹¹ *Ibidem*, p. 146.

⁹² *Ibidem*, p. 147-148.

⁹³ *Ibidem*, p. 149-150.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 150.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 151.

efectele presiunii ideologice de a studia subiecte impuse de doctrina partidului, la care autorii au răspuns prin împrumutarea unor termeni și grile de interpretare inserate cu mai multă sau mai puțină dibăcie în analizele de izvoare.

În mod cert, astfel de studii nu erau lipsite de riscuri, putând fi oricând criticate pentru diverse abateri de la înțeleșurile schimbătoare ale doctrinei. În ziarul *Scântea*, din 15 mai 1953, era publicat un articol extrem de virulent la adresa presupuselor carențe ale activităților Institutului de Istorie de la Cluj. Textul a fost republicat apoi în numărul II al revistei *Studi*⁹⁶. Intitulat *Despre activitatea Institutului de Istorie din Cluj al Academiei R.P.R.*, textul nu este semnat, dar ilustrează nivelul de degradare la care regimul adusese istoria și totodată frustrările generate de neîndeplinirea unor sarcini ideologice sau tematice așteptate de la responsabili și cercetători. La început sunt menționate așteptările puterii comuniste din partea istoriei, constând din întocmirea unei istorii „adevărat științifice”

„a luptei neîncetate a masselor muncitoare împotriva exploataților băștinași și a cotropitorilor din afară; studiul științific al istoriei dezvoltării existența și acțiunea legilor dezvoltării societății – știința istorică fiind în mâna proletariatului un instrument de previziune a viitorului, o armă puternică în lupta pentru prefacerea revoluționară a societății”⁹⁷.

Urma ponegrirea istoriografiei burgheze care ar fi comis

„cele mai grosolane mistificări și denaturări ale științei istorice, încercând pe de-o parte să transforme istoria într-un monument ridicat călăilor poporului de-a lungul secolelor, – iar pe de altă parte să înfățișeze istoria în mod idealist și metafizic, ca îngrămădire haotică de fapte izolate, de întâmplări și acțiuni arbitrare, rod al capriciilor diferitelor personalități”⁹⁸.

Procedând astfel, istoricii burghezi căutau să „demonstreze inexistența legilor obiective ale dezvoltării societății și să împiedice folosirea lor în scopul transformării societății, să ascundă masselor inevitabilitatea pieririi capitalismului”. Partidul însă îi învăța pe istorici „să-și întemeieze cercetările pe principiile materialismului dialectic și istoric, concepția clasei muncitoare despre lume și societate”. În fine, istoria „armă ideologică de frunte a partidului clasei muncitoare, parte integrantă a științei marxist-leniniste, educă, pregătește și înarmează pe oamenii muncii în lupta pentru construirea socialismului”. Date fiind aceste înalte așteptări din partea partidului și poporului, conform criticului anonim, activitățile din Institutul de Istorie de la Cluj manifestaseră grave deficiențe. Una dintre cele mai importante sarcini ale institutului, conform autorului, era combaterea „influențelor ideologiei burgheze, în special stârpirea urmelor otrăvite ale propagandei naționaliste

⁹⁶ *Despre activitatea* 1953, p. 31.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ *Ibidem*.

șovine răspândite în trecut de conducerile obscurantiste și huliganice” ale fostului Institut de Istorie Națională și Universității „Ferdinand”, și cele din perioada de ocupație maghiară a nordului Transilvaniei, institutul științific ardelean și Universitatea „Ferencz József”.

După o scurtă descriere a unor rezultate pozitive ale activităților (șantiere arheologice și editarea de documente), criticul trecea la enumerarea deficiențelor de conținut și calitate (ambele cu majuscule). În Institut persistau „concepții idealiste, antiștiințifice, burgheze”, se practica „refugiul în tehnicism și factologie”, „tehnicitate îngustă care oglindește aceeași fugă de problemele științifice principale” care reprezentau marile curențe din punctul de vedere al autorului⁹⁹. Ca exemple de vinovați de factologie erau dați Constantin Daicoviciu sau Kurt Horedt, pentru descrierile de obiecte din ceramică în lucrările lor de arheologie dacică și medievală. Potrivit criticului anonim, conducătorii institutului

„continuau să nu înțeleagă că istoria poate fi o știință numai atunci când interpretează materialul factual în lumina cunoașterii modului de producție, a caracterului și rolului relațiilor de producție, a rolului ideilor înaintate, a rolului maselor ca făuritoare a istoriei”¹⁰⁰.

Mai mult, nu numai că nu se ocupau de interpretarea „științifică, materialistă, a istoriei”, ci mai păcătuiau și prin „liberalismul față de ideile idealist-subiectiviste, voluntariste”.

Autorul anonim, bun cunoscător al șablonului sovietic, strict ancorat în legile obiective ale dezvoltării sociale, arăta că unii cercetători din institut „atribue [sic!] unor «cauze» subiective, capriciului unor «personalități marcante», rolul decisiv în desfășurarea unor evenimente”. În acest punct, critica se referea la o comunicare despre implicarea orășenilor ardeleni în răscoala din 1514, când

„o serie de fapte istorice sunt interpretate subiectivist, autorul considerând că rolul determinant în explicarea fenomenelor sociale îl au nu factorii social-economici, ci anumite stări sufletești «de neliniște» sau «firea sănătoasă» a țărănimii”¹⁰¹.

Pare că anumite părți din studiul lui Sabin Belu, care a fost publicat în ultimul număr al revistei *Studii*, din octombrie-decembrie 1953, fusese cunoscut criticului anonim și inclus în lista de păcate ale istoricilor de la Cluj. Tot acolo era criticată și o altă comunicare despre politica lui Mihai Viteazul, al cărui autor nenominalizat făcuse greșeli prin

„tratarea neștiințifică și nestudierea condițiilor materiale ale dezvoltării economice a societății și a necesităților politice care cer realizarea statului centralizat și independent, ca pavază împotriva cotropitorilor externi.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 33-34.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 34.

¹⁰¹ *Ibidem*.

Conducerea Institutului nu a ajutat la lămurirea și asigurarea unei juste interpretări a problemei, pe baza analizei factorilor economici și politici”¹⁰².

Conducerea era, de asemenea, acuzată că nu a dezvăluit și fundamentat „frăția de luptă a oamenilor muncii români, maghiari, germani de pe teritoriul Transilvaniei”, ci chiar că a comis un păcat de neiertat, necondamnând

„alianța reacționară a burgheziei române cu absolutismul habsburgic împotriva masselor muncitoare maghiare și române – ceea ce face ca în unele comunicări și studii ale unor colaboratori ai Institutului să fie elogiante actele de șovinism ale celor mai reacționare cercuri burgheze românești din Ardeal și să răbufnească expresii de cras șovinism, provenite de-a dreptul din arsenalul ideologic al naționalismului burghez”¹⁰³.

Seria de acuzații la adresa conducerii este mult mai lungă, dar nu o voi analiza aici. Lui Constantin Daicoviciu, reprezentând de fapt conducerea Institutului, i se imputa că „nu a înțeles să facă o cotitură reală, sinceră și adâncă de la vechile concepții burgheze spre însușirea materialismului istoric”, dând dovadă din trecut de „concepții greșite, idealiste, cosmopolite, naționaliste”¹⁰⁴.

Ținta principală a textului publicat în ziarul *Scânteia* și republicat în revista *Studii* era Constantin Daicoviciu, acuzat de abateri grave de la așteptările ideologice ale regimului. O explicație dată de David Prodan este că directorul Institutului de Istorie din Cluj îl jignise la un moment dat pe Roller, care îi purta sâmbetele. În memoriile sale, Prodan relatează că în anul 1952 a fost acuzat și judecat pentru „abateri de dreapta” la Cluj, la facultate, și ulterior la București, la Academie. La capătul relatării despre judecarea sa la Academie, Prodan afirma că Roller dorise ca Prodan să-l denunțe pe Daicoviciu. Roller l-a întrebat dacă are curajul să scrie și să dea publicității ceea ce susținuse în timpul judecății despre activitatea catedrei, Institutului, directorului. Prodan a răspuns afirmativ și a scris o declarație pe care ulterior Roller a luat-o făcând demersurile pentru publicarea unui articol. Înțelegând din discuțiile cu Roller ce dorea acesta de fapt, Prodan a evitat să mai vadă articolul și în felul acesta a tergiversat momentul potrivit pentru înlăturarea lui Daicoviciu. După aproape șase luni, Roller a cerut lui Barbu Cămpina să redacteze critica la adresa activității Institutului¹⁰⁵.

Acest exemplu ilustrează atmosfera de presiune ideologică și practicile de acuzare, critică, autocritică și riscurile la care se expuneau istoricii care nu aplicau modelele de interpretare istorică sovietice conform așteptărilor activiștilor de partid. Prodan trebuia să acuze ca să scape de acuzațiile împotriva lui. Nu scăpau de critică nici Filiala Academiei din Cluj, condusă de președintele Emil Petrovici, care nu controlase serios activitatea Institutului,

¹⁰² *Ibidem*, p. 35.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 36.

¹⁰⁵ Prodan 1993, p. 68-69.

și nici Comitetul regional de partid, „care a dovedit o serioasă subapreciere a problemelor muncii ideologice și o slabă vigilență politică”. Acest comitet trebuia să „pătrundă adânc în problemele privitoare la conținutul activității Institutului, la puritatea ideologică și nivelul științific al lucrărilor, la legătura lor cu viața, cu cerințele partidului și sarcinile construcției socialiste”, și să vegheze la „orientarea consecvent materialistă a lucrărilor, să combată greșelile ideologice, să contribuie la înrădăcinarea unor metode de muncă înaintate în viața internă a Institutului, să dezvolte critica și autocritica și lupta de opinii”¹⁰⁶.

Am insistat asupra acestor detalii referitoare la contextul în care erau dezvoltate anumite teme de cercetare pentru a ilustra situația tensionată generată de presiunile ideologice de încadrare în șabloane de interpretare care intrau în coliziune cu informațiile din izvoarele istorice și chiar cu convingerile și regulile științifice de efectuare a cercetărilor istorice. Pentru planificatorii cercetării istorice aceste detalii aveau o mai mică importanță, când istoria era văzută de ei ca un instrument ideologic al construirii unei noi societăți. Pentru istoricii profesioniști, interpretarea faptelor și stabilirea adevărului cu bună-credință și fără părtinire puteau fi un cap de acuzare de idealism, cosmopolitism, atașament față de idei metafizice, burgheze, dacă nu chiar de dovadă că sunt „dușmani ai clasei muncitoare”.

Aplicarea cu fermitate a modelului ideologic în interpretarea istorică era în plină desfășurare în 1954, când, într-un raport cu privire la progresele științei istorice între 1944 și 1954, V. Chereșteșiu, Eugen Stănescu, Ion Ionașcu afirmă că în urma cercetărilor de istorie medie:

„hotarul feudalismului trebuie împins mult în urmă decât s-a crezut până deunăzi. Multă vreme s-a crezut de pildă că în Moldova și Țara Românească relațiile feudale au apărut mult mai târziu decât o dovedesc în fapt documentele. Materialele publicate până acum (între altele inscripția slavă din 943, descoperită în 1950) au arătat că pe teritoriul patriei noastre existau dezvoltate relații feudale încă înainte de veacul al X-lea, și că evenimentele veacurilor XIII-XIV nu ilustrează apariția feudalismului, ci cristalizarea statelor feudale independente. Cercetările din domeniul istoriei medii au dovedit de asemenea că pe teritoriul României s-au dezvoltat relații feudale tipice, că proprietatea feudală asupra pământului era tipic feudală, și că deci tezele istoriografiei burgheze, după care țara noastră ar fi stăpânit o orânduire patriarhală, sunt cu totul false. S-a adâncit studiul privind imunitatea feudală (purtând denumiri diferite în Țările Române: imunitate, ohabă, uric) a servituților feudale (deci a exploatării feudale) a vasalității, a mării nobilimi înzestrată cu proprietate necondiționată și a nobilimii teritoriale înzestrată cu proprietate condiționată etc”.

Mai departe, cu privire la raporturile Țărilor Române cu Imperiul Otoman autorii afirmă că:

¹⁰⁶ *Despre activitatea 1953*, p. 39.

„S-a dovedit de asemenea că nefastele consecințe ale regimului dominației turcești au fost în mare parte cu puțință datorită faptului că marea boierime s-a solidarizat cu interesele jugului turcesc și a colaborat cu turcii, atât în ce privește cucerirea otomană a Țărilor Române, cât și în ce privește menținerea tiraniei otomane. Din această cauză, lupta împotriva asupritorilor turci n-a putut fi despărțită de lupta împotriva asupritorilor boieri, și întreaga istorie medie a României este dominată de împletirea luptei de clasă cu lupta antiotomană”¹⁰⁷.

Concluzii

Studierea elitelor nobiliare în perioada de după 1948 a fost supusă unor ingerințe ideologice grave, care au prezentat drept interpretări istorice idei ale unor conducători sovietici cu privire la antagonismul și lupta de clasă, ori aplicarea mecanică a unor concepte precum forțe de producție, relații de producție, mod de producție, suprastructură și bază. În condițiile proclamării imperativelor asupra „însușirii” învățaturii sovietice, cu contribuții de la Marx la Stalin sau ale istoriografiei sovietice, desfășurarea unor investigații autentice asupra elitelor medievale sau a nobilimii era greu de conceput. Atât instituțional, cât și prin planificarea cercetării, abordarea unor întrebări legate de formarea elitelor medievale era încadrată într-un model restrictiv care nu permitea, de fapt, formularea unor chestiuni pertinente. Este remarcabil că, treptat și fără prea multe comentarii, acest mod de a explora și prezenta trecutul elitelor medievale a fost abandonat și cercetările efectuate asupra acestor subiecte, deși nu au denunțat sau criticat modelul stalinist, lucru imposibil de altfel, au readus examinarea istoriei sociale în parametrii cercetării științifice.

Abrevieri bibliografice

- Belu 1953 – Sabin Belu, *Despre participarea orășenilor din Transilvania la răscoala populară din 1514*, în *Studii. Revistă de istorie și filosofie*, 6, IV, 1953, p. 119-128.
- Bogdan 1903 – Ioan Bogdan, *Despre cnejii români*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice*, XXVI, 1903, p. 13-44.
- Brătianu 1995 – Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în principatele române*, București, 1995.
- Brown 2023 – Peter Brown, *Journeys of the Mind: A Life in History*, Princeton, Oxford, 2023.

¹⁰⁷ Chereșteșiu *et alii* 1954, p. 167; Cazacu 2022, p. 108-109, la capătul unui amplu studiu dedicat imaginii negative promovate de Barbu T. Cămpina, potrivit căreia boierii ar fi fost trădători, în timp ce domnii erau patrioți în raporturile Țării Românești și Moldovei cu otomanii, Cazacu prezintă ipoteza că interpretarea aceasta pare să fie proiectarea în secolul al XV-lea a realităților de secol XX, coincidând cu afirmația că „istoria nu este o știință, ci politică proiectată în trecut”.

Istoria socială (istoria nobilimii medievale) în perioada sovietizării istoriografiei românești

- Catalan 1998 – Gabriel Catalan, *Institutul de Istorie și Filozofie al Academiei R.P.R. (1947-1951)*, în *Xenopoliana*, VI, 1998, 3-4, p. 141-152.
- Catalan 2009 – Gabriel Catalan, *Istoriografia română sub impactul modelului sovietic (1947-1955)*, în *Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului în România*, IV, 2009, p. 19-38.
- Cazacu 2022 – Matei Cazacu, *Voievozi „patrioți” și boieri „trădători” în istoria Țărilor Române*, în *Studii și materiale de istorie medie*, XL, 2022, p. 67-110.
- Cernovodeanu 1998 – Paul Cernovodeanu, *Activitatea Institutului de Istorie „N. Iorga” în perioada 1948-1952*, în *Revista istorică*, IX, 1998, 5-6, p. 261-282.
- Cheresteșiu et alii 1954 – V. Cheresteșiu, Eugen Stănescu, Ion Ionașcu, *Despre dezvoltarea științei istorice din Republica Populară Română în deceniul 1944-1954*, în *Studii. Revistă de istorie și filosofie*, III, 1954, 7, p. 161-172.
- Cheyette 2002 – Fredric L. Cheyette, *Georges Duby's Mâconnais after Fifty Years: Reading it Then and Now*, în *Journal of Medieval History*, 28, 2002, p. 291-317.
- Chirițoiu 1999 – Mircea Chirițoiu, *Impunerea modelului stalinist în țările de „democrație populară”*, în *Arhivele totalitarismului*, VII, 1999, 3-4, p. 62-71.
- Constantinescu-Iași 1949 – Petre Constantinescu-Iași, *Știința istorică sovietică – adevărata știință a istoriei*, în *Studii. Revistă de istorie și filosofie*, IV, 1949, 2, p. 66-78.
- Constantinov 1949 – F. V. Constantinov, *Desvoltarea materialismului istoric de către Lenin și Stalin*, în *Studii. Revistă de istorie și filosofie*, IV, 1949, 2, p. 37-65.
- Despre activitatea* 1953 – *Despre activitatea Institutului de Istorie din Cluj al Academiei R.P.R.*, în *Studii. Revistă de istorie și filosofie*, II, 1953, 6, p. 31-39.
- Doboș 1994 – Dănuț Doboș, *Epurări la Universitatea din Iași 1949-1960*, în *Arhivele totalitarismului*, II, 1994, 1-2, p. 44-59.
- Drăgan 2000 – Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania 1440-1514*, București, 2000.
- Duby 1953 – Georges Duby, *La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise*, Paris, 1953.
- Giurescu 1920 – Constantin Giurescu, *Despre boieri*, București, 1920.
- Goldenberg 1953 – Samuel Goldenberg (S. G. Ardeleanu), *Orașul Cluj, important centru meșteșugăresc în secolul al XVI-lea*, în *Studii. Revistă de istorie și filosofie*, IV, 1953, 6, p. 129-157.
- Grecov 1950 – Boris Grecov, *I. V. Stalin și știința istoriei*, în *Studii. Revistă de istorie și filosofie*, I, 1950, 3, p. 86-92.
- Grecov 1951 – Boris D. Grecov, *Pentru înfăptuirea sarcinilor trasate de I. V. Stalin în lucrarea sa Marxismul și problemele lingvisticii*, în *Studii. Revistă de istorie și filosofie*, IV, 1951, 4, p. 205-211.
- Holban 1956 – Maria Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria Angevină (Rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Vidinului)*, în *Studii și materiale de istorie medie*, I, 1956, p. 7-62.
- Holban 1957 – Maria Holban, *Mărturii asupra rolului cnezilor de pe marile domenii din Banat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, II, 1957, p. 407-421.

Cosmin Popa-Gorjanu

- Holban 1962 – Maria Holban, *Deposedări și judecăți în Banat pe vremea Angevinilor și ilustrarea lor prin procesul Voya*, în *Studii și materiale de istorie medie*, V, 1962, p. 57-131.
- Ioncioaia 1993 – Florea Ioncioaia, *De la „spiritul partinic” la istoria de parastas*, în *Xenopoliana*, I, 1993, 1-4, p. 46-52.
- Iorga 1993 – Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, *Ctitorii*, volum îngrijit de Victor Spinei, București, 1993.
- Mihalache 1999 – Andi Mihalache, „*Frontul istoric*” la începutul anilor '50. *Mituri, realități, aproximări*, în *Xenopoliana*, VII, 1999, 1-2, p. 79-91.
- Mihalache 2000 – Andi Mihalache, *Dileme identitare în istoriografia perioadei 1954-1964*, în *Xenopoliana*, VII, 2000, 1-4, p. 37-50.
- Moldovan 2012 – Grigore Claudiu Moldovan, *Sovietization of Historiography during Cultural Stalinism: New Perspectives*, în *Anuarul Institutului de Istorie „G. Barițiu” din Cluj-Napoca*, LI, 2012, p. 173-187.
- Panaitescu 1947 – Petre P. Panaitescu, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, București, 1947.
- Papacostea 1994 – Șerban Papacostea, *Prefață*, în Petre P. Panaitescu, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, ediția a II-a, București, 1994, p. 5-6.
- Papacostea 1998 – Șerban Papacostea, *Clio în captivitate: istoriografia română în perioada comunistă*, în *Revista istorică*, IX, 1998, 5-6, p. 241-260.
- Pavelescu 2013 – Alina Pavelescu, *Noile politici de selecție a studenților și profesorilor de științe sociale la Universitatea din București, 1948-1955 (I)*, în *Arhivele totalitarismului*, XXI, 2013, 1-2, p. 93-109; (II), 2013, 3-4, p. 57-75.
- Pleșa 2006 – Liviu Pleșa, *Mihail Roller și „stalinizarea” istoriografiei românești*, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica* 10/I, 2006, p. 165-177.
- Popa 1970 – Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970.
- Popa 1991 – Radu Popa, *Postfață*, în Vlad Georgescu, *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români 1944-1977*, București, 1991, p. 145-165.
- Popa-Gorjanu 2003 – Cosmin Popa-Gorjanu, *Feudalismul românesc?*, în *Medievalia Transilvanica*, VII-VIII, 2003-2004, 1-2, p. 39-51.
- Popa-Gorjanu 2025a – Cosmin Popa-Gorjanu, *Continuity and Change in the History of Elites in Medieval Hungary: The Nobility and the Knezes*, în Dušan Zupka (ed.), *Continuity and Change in Medieval East Central Europe: Social, Ruling and Religious Transformations*, Londra, New York, 2025, p. 133-147.
- Popa-Gorjanu 2025b – Cosmin Popa-Gorjanu, *The Development of Medieval Elites in the Territory of Medieval Romania*, în Tobert Antonín, Jiří Macháček (ed.), *The Emergence of the Nobility in East Central Europe between the Eighth and Thirteenth Centuries*, Londra, New York, 2025, p. 261-275.
- Popescu-Doreanu 1950 – Nicolae Popescu-Doreanu, *Cursul scurt de istorie a Partidului Comunist (b) al Uniunii Sovietice, călăuză strălucită pentru tânăra noastră știință a istoriei*, în *Studii. Revistă de istorie și filosofie*, I, 1950, p. 93-102.
- Porșnev 1951 – Boris Fiodorovici Porșnev, *Esența statului feudal*, în *Studii. Revistă de istorie și filosofie*, I, 1950, 4, p. 111-138.

Istoria socială (istoria nobilimii medievale) în perioada sovietizării istoriografiei românești

- Prodan 1993 – David Prodan, *Memorii*, text îngrijit de Aurel Răduțiu, București, 1993.
- Raffensperger 2017 – Christian Raffensperger, *The Kingdom of Rus'*, Philadelphia, 2017.
- Rieber 2024 – Alfred J. Rieber, *Stalin as Historian and Legalist*, în J. Arch Getty, Lewis H. Siegelband (ed.), *Reflections on Stalinism*, Ithaca, Londra, 2024, p. 161-176.
- Roller 1949 – Mihail Roller, *Realizări și sarcini noi pe tărâmul științelor istorice*, în *Studii. Revistă de istorie și filosofie*, IV, 1949, 2, p. 21-36.
- Rosetti 1907 – Radu Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii*, București, 1907.
- Scurtu 2013 – Ioan Scurtu, *De la închisoarea Sighet la Academia R.S. România. Studiu de caz: Constantin C. Giurescu*, în *Arhivele totalitarismului*, XXI, 2013, 1-2, p. 83-92.
- Secașiu 1998 – Claudiu Secașiu, *Contribuții privind biografia istoricului Gheorghe I. Brătianu (anii 1945-1953)*, în *Revista istorică*, IX, 1998, 5-6, p. 321-341.
- Smith 1958 – Robert Ernest Frederick Smith, *Le haut moyen âge russe. A propos d'ouvrages récents*, în *Annales. Economies, Sociétés, Civilisations*, 4, 1958, p. 754-764.
- Șerban 1998 – Constantin Șerban, *Epurarea cadrelor didactice de la Facultatea de Istorie din București 1945-1952*, în *Arhivele totalitarismului*, VI, 1998, 4, p. 51-75.
- Velimirovici 2015 – Felician Velimirovici, *Istorie și istorici în România comunistă (1948-1989)*, Cluj-Napoca, 2015.
- Xenopol 1925 – Alexandru D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. II, *Năvălirile barbare (270-1290)*, ediția a III-a, îngrijită de I. Vlădescu, București, 1925.
- Zviaghin 1951 – I. Zviaghin, *Prefață la „Istoria României”*, în *Studii. Revistă de istorie și filosofie*, I, 1951, 4, p. 90-102.